

ГРОМАДЯНСЬКА ТА ІСТОРИЧНА ГАЛУЗЬ

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА У 2025/2026 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

В. Лісіцин

У ситуації тривалого воєнного протистояння українське суспільство потребує такої моделі освіти, яка зосереджується на розвитку громадянської активності, відповідальності, патріотизму, психологічної витривалості та критичного мислення – якостей, що сприяють єдності нації та забезпечують можливість протистояти загрозам втрати державності й культурної самобутності. Ключову роль у формуванні таких компетентностей відіграє громадянська освіта.

Правову основу громадянської освіти в Україні визначають: Конституція України; Закони України «Про освіту», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»; Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24.03.2021 №119/2021; Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затверджена Указом Президента України від 27.09.2021 №487/2021; Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» від 1.12.2016 №534; План заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері, затверджений розпорядженням КМУ від 21.03.2018 №179; Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, схвалена розпорядженням КМУ від 3.10.2018 №710 (в редакції розпорядження КМУ від 8.10.2022 №893); Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року, затверджена постановою КМУ від 30.07.2024 №864.

Прийняття зазначених нормативно-правових документів та оновлення державних стандартів освіти, у яких чіткіше окреслюються громадянські та соціальні компетентності здобувачів освіти,

мають важливе значення для законодавчого унормування створення в Україні системи громадянської освіти як всеохоплюючої [3].

Важливим чинником посилення ролі шкільної громадянської освіти стало прийняття наказу МОН України «Про внесення змін до типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти» від 09.08.2024 № 1120. В оновленій типовій освітній програмі передбачено вивчення в 6–9 класах навчального предмета «Громадянська освіта», що є новим у порівнянні з попередніми редакціями, у яких він (предмет) був менш вираженим або інтегрованим у інші предмети. Закладам освіти надається можливість збільшувати кількість годин на вивчення громадянської освіти за рахунок резерву годин, що сприяє більш глибокому опануванню предмета [2].

Відповідно до типової освітньої програми для 5–9 класів громадянська освіта на рівні базової школи може здійснюватися у процесі вивчення окремого предмета «Громадянська освіта» або інтегрованого курсу, у якому поєднуються освітні компоненти громадянської та історичної освітньої галузі. Окремий предмет «Громадянська освіта» вивчається за модельними програмами: «Громадянська освіта. 6–9 клас» (авт. І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, І. З. Танчин); «Громадянська освіта. 8 клас» (авт. І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, І. З. Танчин); «Громадянська освіта. 8 клас» (авт. О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Г. В. Серова). Усім цим програмам у 2024 році було надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України».

У 2025/2026 навчальному році продовжується вивчення інтегрованого курсу «Громадянська освіта» учнями старшої школи. Як і в попередні роки цей курс вивчатиметься в 10-му класі. Чинною залишається програма авторів Т. В. Бакка, Н. О. Беца, П. В. Вербицької, О. В. Волошенюк та ін., затверджена наказом МОН України від 03.08.2022 № 698. Навчальні програми з курсу «Громадянська освіта» та «Інтегрований курс історії та громадянської освіти» є у вільному доступі на офіційному сайті МОН України (URL: <https://surl.li/gqunds>).

Важливе значення для формування активної, відповідальної та свідомої особистості мають елективні курси з громадянським складником. Для базової школи (5–9 класи) рекомендовані громадянсько-знавчі курси за вибором, як-от: «Права дитини відповідно до Європейської соціальної хартії. 5–9 кл.» (автори: О. В. Святун, В. М. Кравчук, О. К. Гурська); «Навчаємось жити в громаді. 8 (9) кл.»

(автори: М. В. Гриньова, С. М. Дятленко); «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо. 9 кл.» (автори: М. В. Гриньова, І. В. Іванюк, Л. І. Паращенко, Л. Т. Юрчишин).

На рівні старшої школи (10–11 класи) у новому навчальному році можуть вивчатися такі елективні курси: «Права дитини відповідно до Європейської соціальної хартії. 10–11 кл.» (автори: О. В. Святун, В. М. Кравчук, О. К. Гурська); «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо. 10 кл.» (автори: М. В. Гриньова, І. В. Іванюк, Л. І. Паращенко, Л. Т. Юрчишин); «Основи медіаінформаційної грамотності для 10–11 класів» (автори О. П. Мокрогуз, О. В. Желіба) (*Додаток*).

Зауважимо, що шкільна громадянська освіта – це не просто навчальний предмет, а інструмент формування активної громадянської позиції. Вивчення громадянознавчих дисциплін має низку особливостей, які вирізняють його серед інших шкільних дисциплін. Ці предмети мають практичну спрямованість і тісно пов'язані із реальним життям. Вони зорієнтовані не лише на передання знань, а й на формування практичних умінь і життєвих компетентностей. Учні вчаться аналізувати суспільні явища, розуміти власні права та обов'язки, брати участь у прийнятті рішень, що стосуються громади або країни.

Ще однією важливою особливістю громадянської освіти є її міждисциплінарний характер. Курси громадянознавчого спрямування об'єднують знання з історії, права, етики, соціології та економіки. Це дозволяє учням бачити широку картину суспільних процесів і глибше розуміти механізми функціонування держави та суспільства. Матеріали курсів часто оновлюються відповідно до змін у суспільстві, політиці, законодавстві, що робить їх сучасними і релевантними.

Громадянська освіта безпосередньо спрямована на культивування в учнів цінностей, як-от: права людини, свобода, рівність, справедливість, повага до гідності, толерантність, громадянська відповідальність та патріотизм. Зміст курсів з громадянським складником містить аналізування міжнародних і національних правових документів, суспільних проблем, історичних і сучасних подій, що дозволяє учням усвідомити цінності не абстрактно, а в контексті реального життя. У центрі громадянської освіти – мотивація особистості до саморозвитку та самореалізації як громадянина демократичного суспільства.

Зазначені особливості курсів громадянської освіти безпосередньо впливають на методику їх викладання. Акцент робиться на активній участі учнів у освітньому процесі. Широко застосовуються рольові ігри, дискусії та дебати на актуальні теми, робота у групах. Замість пасивного засвоєння інформації використовуються методи, які стимулюють учнів мислити, обговорювати та приймати рішення, зокрема, case study (аналіз, обговорення та вирішення змодельованих або реальних ситуацій; мозковий штурм (генерування різних ідей та варіантів рішень під час обговорення проблеми групою учасників); форум-театри (інсценізація соціальних проблем з обговоренням); соціальні проекти (розроблення і реалізація власних громадських ініціатив) тощо.

Підвищити рівень зацікавленості у вивченні громадянознавчих курсів, зробити громадянську освіту більш доступною та інтерактивною допомагає впровадження в освітній процес Штучного інтелекту (далі по тексті – ШІ). З одного боку, сервіси ШІ можуть допомагати вчителям створювати персоналізовані навчальні плани, віртуальні симулятори й інші інноваційні методи навчання, слугувати інструментом їхнього професійного розвитку. З іншого – ШІ дозволяє зробити освіту більш доступною, персоналізованою, сприяє розвитку критичного мислення учнів, їхньої цифрової компетентності, креативності та відповідального ставлення до інформації, що є ключовими навичками сучасного громадянина.

У «Законі про штучний інтелект» Європейського Союзу (в Україні поки не прийнято такий спеціальний закон, проте існують певні нормативні акти, які регулюють використання ШІ та охорону інтелектуальної власності, створеної за допомогою ШІ, як-от Закон України «Про авторське право і суміжні права») зазначено: «Впровадження систем штучного інтелекту в освіту має важливе значення для сприяння високоякісній цифровій освіті та навчанню, а також для того, щоб усі учні та вчителі могли набувати та обмінюватися необхідними цифровими навичками та компетентностями, зокрема медіаграмотністю та критичним мисленням, щоб брати активну участь в економіці, суспільстві та демократичних процесах» [4, с.16].

У процесі громадянської освіти можуть ефективно використовуватися: багатомовні платформи з інструментами для створення контенту; віртуальні асистенти для громадянської взаємодії; інтерактивні навчальні середовища; системи зворотного зв'язку. На сайті

«Освіторія. Медіа» наведено мапу ШІ-інструментів для освітян, яку склали міжнародні експерти [1].

Під час використання ШІ в освітньому процесі необхідно дотримуватися таких рекомендацій:

1. Використовувати ШІ у випадку, коли він доповнює, а не замінює роботу вчителя й учнів.
2. Адаптувати інструменти під конкретні потреби навчального процесу.
3. Перевіряти достовірність згенерованої ШІ інформації.
4. Дотримуватися принципів прозорості у використанні ШІ.
5. Дотримуватися принципу академічної доброчесності.

Звертаємо увагу на те, що у громадянській освіті є недоречним застосування ШІ для оцінювання результатів навчання. Оцінювання в громадянській освіті часто вимагає розуміння особистих позицій, аргументації, етичних дилем – того, що виходить за межі формальних відповідей. Алгоритми ШІ не можуть адекватно оцінити аспекти, як-от щирість, глибина особистої рефлексії чи громадянська позиція, а технічні засоби не завжди гарантують якість і об'єктивність оцінювання, особливо якщо завдання є творчими чи відкритими. Крім того, використання таких засобів не може забезпечити уникнення впливу деяких розповсюджених упереджень на оцінювання думок учнів. Це особливо небезпечно для громадянської освіти, яка має сприяти інклюзії, рівності та повазі до різноманіття. У «Законі про штучний інтелект» Європейського Союзу оцінювання результатів навчання здобувачів освіти віднесено до систем штучного інтелекту, що мають високий ступінь ризику. «За неналежного розроблення та використання такі системи можуть бути особливо нав'язливими і порушувати право на освіту та професійну підготовку, а також право не піддаватися дискримінації й увічнювати історичні моделі дискримінації, наприклад, щодо жінок, певних вікових груп, осіб з інвалідністю, осіб певного расового чи етнічного походження або сексуальної орієнтації» [4, с. 16].

Отже, використання у громадянській освіті ШІ й інших цифрових ресурсів можна вважати доцільним, якщо воно розширює можливості інтерактивного та персоналізованого навчання, забезпечує при цьому дотримання етичних норм, критичне сприйняття інформації та захист прав усіх учасників освітнього процесу.

Додаток

Перелік підручників і навчальних програм, яким надано гриф МОН України *

Курси громадянської освіти (5–11 класи)

Назва	Автори	Клас	Підстава для надання грифа	Покликання
1	2	3	4	5
Модельні навчальні програми				
Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 6–9 клас»	І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, І. З. Танчин	6–9	Наказ МОН України від 19.12.2024 № 1768	https://is.gd/FG0t9x
Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 8 клас»	О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Г. В. Сєрова	8	Наказ МОН України від 14.08.2024 № 1138	https://is.gd/i9cdHm
Модельна навчальна програма «Громадянська освіта. 8 клас»	І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, І. З. Танчин	8	Наказ МОН України від 14.08.2024 № 1138	https://is.gd/myTQXX
Навчальні програми				
Навчальна програма «Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту)»	Т. Бакка, Н. Беца, П. В. Вербицька та ін.	10	Наказ МОН України від 03.08.2022 № 698	https://is.gd/rgOH8N
Навчальні програми елективних і факультативних курсів				
Навчальна програма факультативного курсу «Права дитини відповідно до Європейської соціальної хартії»	О. В. Святун, В. М. Кравчук, О. К. Гурська	5–11	Протокол № 3 засідання експертної комісії з громадянської освіти та правознавства від 26.04.2024	https://is.gd/lxosJ
Навчальна програма курсу за вибором «Навчаємось жити в громаді» для учнів 8 (9) класів	М. В. Гриньова, С. М. Дятленко,	8 (9)	Протокол № 6 засідання експертної комісії з громадянської освіти та правознавства, етики та курсів морального спрямування від 21.07.2022	https://t1p.de/phqyd

Продовження табл.

1	2	3	4	5
Навчальна програма курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» для 9 класу	М. В. Гриньова, І. В. Іванюк, Л. І. Паращенко, Л. Т. Юрчишин	9	Протокол № 6 засідання експертної комісії з громадянської освіти та правознавства від 18.07.2024	https://is.gd/WG4p4o
Навчальна програма «Медіакультура» для учнів 9, 10, 11 класів (три роки навчання)	О. Л. Вознесенська, Л. А. Найдьорова, Н. І. Череповська, Ю. С. Чаплінська, Л. В. Григоровська	9, 10, 11	Протокол № 4 засідання експертної комісії з психології та педагогіки від 14.12.2023	https://is.gd/004uMw
Навчальна програма курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» для 10 класу	М. В. Гриньова, І. В. Іванюк, Л. І. Паращенко, Л. Т. Юрчишин	10	Протокол № 6 засідання експертної комісії з громадянської освіти та правознавства від 18.07.2024	https://is.gd/OU0i1o
Навчальна програма курсу за вибором «Основи медіаінформаційної грамотності» для 10–11 класів	О. П. Мокрогуз, О. В. Желіба	10–11	Протокол № 4 засідання експертної комісії з громадянської освіти та правознавства від 05.06.2024, протокол № 4 експертної комісії з інформатики від 09.05 2024	https://is.gd/a5v06B
Підручники				
«Громадянська освіта» підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти	І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, І. З. Танчин	8	Наказ МОН України від 21.02.2025 № 347	https://is.gd/PXHdQU
«Громадянська освіта» підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти	О. Е. Охредько, Л. Г. Коломєєць, В. В. Майорський	8	Наказ МОН України від 21.02.2025 № 347	https://is.gd/9vJvw3

Закінчення табл.

1	2	3	4	5
«Громадянська освіта» підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти	О. І. Пометун, Т. О. Ремех, Г. В. Сєрова	8	Наказ МОН України від 21.02.2025 № 347	https://is.gd/hvqvRO
«Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту)» підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти	П. В. Вербицька, О. В. Волошенюк, Г. О. Горленко, П. І. Кендзьор, О. Г. Козорог, Н. І. Маркусь, Л. П. Махун, О. Л. Педан-Слепухіна, С. П. Ратушняк, Е. В. Ситник	10	Наказ МОН України від 11.04.2023 № 415	https://is.gd/T9GhYc
«Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту)» підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти	Т. В. Бакка, Л. В. Марголіна, Т. В. Мелещенко, О. В. Желіба	10	Наказ МОН України від 11.04.2023 № 415	https://is.gd/5yaCWB
«Громадянська освіта (інтегрований курс, рівень стандарту)» підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти	І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, І. З. Танчин, О. А. Сливка, Ю. О. Павлович, Л. М. Хлипавка	10	Наказ МОН України від 11.04.2023 № 415	https://is.gd/OUOi1o

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Найбільша мапа ІІІ-інструментів для освітян: обираємо «другого пілота» для щоденної роботи. URL: <https://surli.cc/jkbywz> (дата звернення: 08.06.2025).
2. Про внесення змін до типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти: наказ МОН України від 09.08.2024 № 1120. Поточна редакція. URL: <https://t1p.de/37ofh> (дата звернення: 08.06.2025).
3. Центр Разумкова. Сучасний стан, пріоритети та перспективи розвитку системи громадянської освіти в Україні: аналітична доповідь / за

- підтримки Представництва Фонду Ганнса Зайделя в Україні. Київ, 2023. URL: <https://surl.lu/napdwz> (дата звернення: 08.06.2025).
4. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance)/ Official Journal of the European Union, vol. L 1689, 18 June 2024, pp. 1–144. URL: <https://surl.li/wqgqjx> (дата звернення: 08.06.2025).

Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти